

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ
KOORDİNASYON BİRİMİ

**TEFRİK BAĞLAMINDA İBN EBİ HATİM'İN BUHARİ'NİN ET-TARİHUL-KEBİRİNE
YÖNELİK TENKİDLERİ**

Proje No: SBA-2016-6797

Proje Türü
Normal Araştırma Projesi

SONUÇ RAPORU

Proje Yürütücüsü:

Doç.Dr. Süleyman DOĞANAY

İLAHİYAT FAKÜLTESİ/TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)

Araştırmacının Adı Soyadı
Birimi/Bölümü

Doç.Dr. Süleyman DOĞANAY

İLAHİYAT FAKÜLTESİ/TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)

Ocak 2017

KAYSERİ

TEŐEKKÜR

Çalıőmamız ERÜ BAP birimi tarafından desteklenmiő olup, bu kapsamda BAP Koordinatörü Prof.Dr. Adem Kalınlı'ya, Proje Ofisi personeli Nur Baő Hanım'a ve Satın Alma iőlemleri personeli Tahir Murat Bey'e teőekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	1
ABSTRACT	1
1-GİRİŞ / AMAÇ VE KAPSAM.....	2
2-GENEL BİLGİLER	3
3-GEREÇ VE YÖNTEM.....	4
4-BULGULAR	5
5-TARTIŞMA VE SONUÇ	5
KAYNAKLAR.....	8

ÖZET

İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö.327/938) hicrî üçüncü asrın önemli münekkidlerinden biridir. Onun *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli kitabı, zamanımıza kadar ulaşmış en geniş rical eserleri arasındadır. Eser, İbn Ebî Hâtim dönemine kadar yaşamış ravilerin tenkidine ilaveten, daha önceki hadis imamlarından nakledilen ravilere ilişkin bilgilerin eleştirisini de ihtiva etmektedir.

el-Cerh ve't-ta'dîl'de, bazı râvîler hakkında hata ettiği gerekçesiyle tenkid edilen hadis âlimlerinden biri İmam Buhârî'dir (ö.256/870). İbn Ebî Hâtim, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'de ravilerle ilgili zikrettiği bilgiler hakkındaki tenkidlerini *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fî Târîhihi* isimli müstakil bir kitapta toplamıştır. Bu kitabın muhtevası makale hacmini aşacağı için incelememizin dışında tutulmuştur. İncelememiz, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'deki bazı Buhârî tenkidleriyle sınırlıdır.

İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye yönelik tenkidlerinin önemli bir kısmı, *tefrîk* hakkındadır. *Tefrîk*, bir kişinin isim, künye veya lakabı hatalı ve yanlış olarak farklı şekillerde telaffuz edildiği için, bu farklı lafızların birden fazla kişiye işaret ettiğini zannetmektir. Tefrîk sonucunda, olmayan şahıslar ihdas edilmekte, bu da rivayetlerin senedinde inkıtâ'a sebep olmaktadır.

Makalede, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Buhârî'ye *tefrîk* bağlamında yönelttiği bazı tenkidler karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Öncelikle İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye yönelik tenkidleri hakkında yapılan yorumlar nakledilmiş; daha sonra, İbn Ebî Hâtim'in bazı raviler bağlamında Buhârî'ye ilişkin söz konusu tenkidleri, her iki âlimin adı geçen kitaplarından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

ABSTRACT

Ibn Abi Hatim al-Razi (d. 327/938) is one of the most important criticals in the third period of Hijri. The book *al-Jarh wa't-ta'dîl* written by him, is among the largest works of narrators that reached our time. The aforementioned book contains important informations concerning critiques of hadith narrators.

In *al-Jarh wa't-ta'dîl*, Imam Bukhari (d. 256/870) is one of the hadith and rijal scholars who is criticized because of making mistakes about some narrators. Even if Ibn Ebi Hatim brought together critiques of informations mentioned by Buhârî about narrators in *at-Târîkh al-kabîr*

in a separate book, *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâil el-Buhârî fî Târîkhih*, it is excluded from our review because the content of the book in question would exceed the article coverage. Our research is limited to the critiques directed to Bukhari in the book *al-Jarh wa't-ta'dîl*.

A quite a bit of critiques directed in *al-Jarh wa't-ta'dîl* to Buhârî by Abu Hatim is consisted of critiques in the context of *tafrik* that is one of the subdisciplines of Hadith. For being pronounced a person's name, tag or nickname in correct and different ways, *tafrik* is to suppose that these different words about the person's name, tag and nickname refer to more than one person.

In our article, in *al-Jarh wa't-ta'dîl* some of the critiques directed in the context of *tafrik* by Ibn Abi Hâtîm to Imam Buhârî are examined comparatively.

In the context of main goal of our research, Ibn Abi Hatim's critiques in *al-Jarh wa't-ta'dîl* about Bukhari's mistakes related to *tafrik* were examined comparatively on the basis of the books of both hadith scholars. Within this comparative research, first of all, Ibn Abi Hatim's critiques directed towards Buhârî about transmitters was determined from *al-Jarh wa't-ta'dîl*; later, Whether or not he behaved correctly in these criticisms was checked on the basis of *at-Târîkh al-kabîr*. In this comparison, it is absolutely pointed out whether or not Ibn Abi Hatim is right in his critics and whether or not Bukhari makes an error.

1-GİRİŞ / AMAÇ VE KAPSAM

Hadis ilimlerinde otorite sahibi Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö.256/870), raviler konusunda *et-Târîhu 'l-kebîr*, *et-Târîhu 'l-evsat* ve *et-Târîhu 's-sağîr* olmak üzere üç eser telif etmiştir. Bunlardan *et-Târîhu 'l-kebîr*, sahâbeden başlayarak Buhârî dönemine kadar hadis ravilerinin hal tercümelerini ihtiva etmektedir. Söz konusu eser, rical literatürünün ilklerinden olması hasebiyle, kendinden sonraki çalışmalara öncülük etmiştir.

Hicrî üçüncü asırda te'lif edilen bu eserler arasında İbn Ebî Hâtîm'in (ö.327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i hadis râvîlerinin tenkidine ilişkin günümüze ulaşan en geniş rical kitabıdır. İbn Ebî Hâtîm'in bu eseri, kendi dönemine kadar hadis ravilerinin tenkidine ilişkin değerlendirmelere ilaveten, kendisinden önceki hadis otoritesi Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'de râviler hakkında verdiği bilgilere yönelik bazı tenkidleri de ihtiva etmektedir.

İbn Ebî Hâtîm, Buhârî'nin raviler hakkında verdiği bilgilere yönelik tenkidleri *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâil el-Buhârî fî Târîhihi* isimli müstakil kitabında toplamıştır. Hem bu

kitapta hem de *el-Cerh ve't-ta'dil*'de İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye ilişkin tenkidleri babası Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî'ye dayanmaktadır.

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'de raviler hakkındaki değerlendirmelerinde hata ettiğine ilişkin bütün iddiaları incelemek ve bunları detaylı bir değerlendirmeye tabi tutmak kitap hacminde bir çalışmanın konusu olabilir. Makale hacmindeki bu çalışmada, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'de bazı raviler hakkında verdiği bilgilerde tefrik türünden hata ettiğine ilişkin İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'indeki tenkidleri inceledik. İbn Ebî Hâtim tarafından nakledilen bu tenkidlere göre Buhârî, tek kişiye âit bir ismi kitabında farklı şekillerde kaydetmek veya mükerrer olarak zikretmek suretiyle, isimlerin farklı şahıslara delâlet ettiği gibi tefrik türünden bir hataya düşmüştür. Bir başka ifadeyle, İbn Ebî Hâtim'in tenkidlerine göre Buhârî, tek isimden farklı şahıslar ortaya çıkarmak gibi bazı hatalar yapmıştır. Biz Buhârî hakkındaki bu tür tenkidleri karşılaştırmalı olarak inceledik.

Bu karşılaştırmalı incelemede, İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye yönelik tenkidlerinde kısmî örnekler üzerinden isabetli olup olmadığı test edilmekle birlikte, cerh ve ta'dil ilminde karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasının önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

2-GENEL BİLGİLER

İmam Buhârî, Sahih isimli eseriyle hicrî üçüncü asrın en önemli muhaddislerinden biri olmanın yanında, hadis ravileri hakkında telif ettiği *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat* ve *et-Târîhu's-sağîr* isimli eserleriyle önemli hadis münekkidleri arasında yer almaktadır. Onun Tarih isimli bu eserleri, hadis ravileri ve onların tenkidi hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Buhârî gibi, İbn Ebî Hatim de hicri üçüncü asırda yaşamış ve dördüncü vefat etmiş önemli hadis ve rical âlimlerinden biridir. Günümüze kadar ulaşan *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli kitabı, Buhârî'nin *et-Târîh*'leri gibi, rical literatürünün ilklerinden olup, cerh-ta'dil ilminin en geniş eserleri arasında yer almaktadır.

İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserinde kendi dönemine kadar yaşamış hadis ravileri ve imamları hakkında bilgiler vermekte, onları tenkid etmektedir. İbn Ebî Hatim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'de tenkid ettiği hadis imamlarından biri de İmam Buhârî'dir. Hatta o, Buhârî'nin *et-Târîh* isimli eserinin tenkidine ilişkin *Beyânu hatâi Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fî Târîhihi* isimli müstakil bir kitap yazmıştır.

İbn Ebî Hatîm'in her iki eserinde Buhârî'ye yönelik tenkidlerinin önemli bir kısmını, tefrik'e ilişkin hususlar teşkil etmektedir. *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fî Târîhihi* isimli kitaptaki Buhârî'ye yönelik tenkidler doktora düzeyinde bir tez çalışması veya müstakil bir kitap çalışması niteliğinde olduğu için incelememizin dışında tutulmuştur. Ancak yeri geldikçe bu eserden de istifade ettiğimizi belirtmeliyiz.

İbn Ebî Hatim'in el-Cerh ve't-ta'dîl'de Buhârî'ye yönelttiği tenkidlerin bir kısmına göre, Buhârî et-Tarih isimli eserinde bazı ravilerin isim, künye ve lakablarını farklı şekillerde kaydetmekten dolayı, sanki birden çok kişi varmış gibi tefrik türünde hatalar yapmıştır. İbn Ebî Hatim bu tür tenkidlerini جعل البخاري هذا الاسم الواحد اسمين (Buhârî bu tek ismi iki isim haline getirdi) benzeri ifadelerle dile getirmiştir.

Çalışmamızda, İbn Ebî Hatim'in el-Cerh isimli eserinde Buhârî'ye yönelttiği tefrik türündeki tenkidlerin karşılaştırmalı incelemesini esas aldık. Buna göre, yukarıdaki ifade ve benzerlerini el-Cerh isimli eserden tespit ettik. Bu tespitlerimiz ekseninde, ilgili ravilerin isim, künye ve lakablarına ilişkin bilgileri hem İbn Ebî Hatim'in el-Cerh ve't-ta'dîl'inden hem de Buhârî'nin et-Târîhu'l-kebîr'inden derledik. Raviler hakkında derlediğimiz bu bilgileri karşılaştırmalı olarak inceledik. İbn Ebî Hatim'in Buhârî'ye yönelttiği bu tenkidler arasında isabetli olanları varsa, bunlara mutlaka dikkat çektik. İsbetli olmayan tenkidleri de dile getirdik. Tenkidlerin isabetli olup olmaması durumuna göre, hem Buhârî'nin eseri hem de İbn Ebî Hâtim'in eserinin yazma ve matbû nüshalarından kaynaklı bir problemlerin olabileceğine dikkat çektik. Bu bağlamda, sadece et-Târîh ile el-Cerh olmak üzere iki eserdeki bilgilerin karşılaştırılmasıyla yetinmedik. İbn Ebî Hatim'in tenkidleri ekseninde, Buhârî'nin ilgili raviler hakkında hata edip etmediğini Sahih isimli eserinden de tetkik ettik.

3-GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmamızın bilgi toplama sürecinde literatür taraması ve dökümantasyon çalışması yöntemini kullandık. Literatür taramasında bize kaynaklık eden eserlerin başında Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat* ve *et-Târîhu's-sağîr* isimli rical eserleri ile *Sahîhu'l-Buhârî* gelmektedir. Karşılaştırmalı bir çalışma olduğu için, Buhârî'ye yönelik tenkidlerin kaynakları İbn Ebî Hâtim'in el-Cerh ve't-ta'dîl'i ile *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fî Târîhihi* isimli kitapları faydalandığımız başlıca eserler arasında yer almaktadır.

Buhârî'ye yönelik tenkidlerde söz konusu edilen raviler hakkında bilgi toplarken ve karşılaştırmalı inceleme dahilinde faydalandığımız eserler arasında rical ve cerh-ta'dil ilmiyle

ilgili ana kaynaklar yer almaktadır. Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetü's-sahâbe*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Mûdih li evhâmi'l-cem' ve't-tefrik*, İbn Ebî Hâtim er-Razî'nin *Takdimetü'l-ma'rife li kitâbi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, İbn Hacer el-Askalanî'nin *Lisânü'l-mîzân*, *Tehzîbü't-tehzîb*, İbn Nâsirüddîn el-Kaysî'nin *Tavzîhu'l-müştebeh fi esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakatü'l-kübrâ*, İclî'nin *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duâfâ*, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* isimli eserleri yer almaktadır. Bunlara ilaveten, konuyla ilgili çağdaş makale ve kitaplardan da faydalandığımızı belirtmeliyiz.

4-BULGULAR

İbn Hatim'in tefrik bağlamında Buhârîye yönelttiği tenkidleri incelediğimiz bu karşılaştırmalı çalışma dâhilinde, kısmî örnekler üzerinden hareket ettik. Buna göre, İbn Ebî Hâtim'in tenkidlerinde büyük oranda isabetli olmadığını gördük. Bizim İbn Ebî Hâtim'in tenkidlerini isabetli bulmayışımız kısmî örnekler üzerinden gerçekleşen bir durum olmakla birlikte, her iki âlîmin eserlerinin yazma ve matbu nüshaları arasındaki farklılıklardan da ileri gelebilir. Burada problem, İbn Ebî Hatim'in tenkidlerinin hangi nüshaya dayandığı noktasında düğümlenmektedir. İbn Ebî Hâtim'in tenkidleri, Buhârî'nin *et-Tarih*'inin bizzat Buhârî tarafından tashih edilmiş nüshaya mı dayandığı, yoksa tashih edilmemiş ilk nüshaya mı dayandığı problemin bir diğer boyutudur. Hicrî üçüncü asır gibi ilk döneme âit belli eserlerin müellif nüshalarını tespit etmekten şu an için mahrumuz.

Konu, ileri düzeyde tespitler için tez veya kitap çalışmasına ihtiyaç göstermektedir. Bu sebeple, İbn Ebî Hatim'in bizzat Buhârî hakkındaki tenkidlerini ihtiva eden *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fi Târîhihi* isimli eser yazma ve matbu nüshaları dâhilinde tetkik edilmeli ve bunlar Buhârî'nin *et-Tarih* isimli kitabından tahkik edilmelidir. Belirttiğimiz üzere, bu da geniş hacimli çalışmaların konusudur.

5-TARTIŞMA VE SONUÇ

İbn Ebî Hâtim, *el-cerh ve't-ta'dîl* isimli eserinde ravilerin tenkidine ilaveten, Buhârî'nin raviler hakkında naklettiği bazı bilgilerin tenkidini de konu edinmiştir. Ayrıca, İbn Ebî Hâtim, Buhârî'nin *et-Tarih*'te mevcut olduğunu iddiâ ettiği hatalara ilişkin *Beyânu hatai Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî fi Târîhihi* adında bir kitap da te'lif etmiştir.

İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'nin râvîler hakkında verdiği bilgilere yönelik tenkidleri, çeşitli şekillerde izah edilip cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*'in mukaddimesi olan *Takdimetü'l-ma'rife*'de görüşlerine itibar ettiği münekkid imamları dört tabakaya ayırmış; bu tabakalar içinde Buhârî'nin adını zikretmemiştir. Bunun yanında, ravilerle ilgili değerlendirmelerde Buhârî'nin görüşlerini açıkça ve doğrudan dikkate almamıştır. İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye ilişkin bu tavrına rağmen, *el-Cerh ve't-ta'dil*'i *et-Târîhu'l-kebîr*'e dayanarak yazdığı şeklinde iddialar ileri sürülmüştür. Bu iddiaların *el-Cerh ve't-ta'dil*'in tashih edilmemiş ilk nüshası için söz konusu olabileceği ve ilmin ancak bir önceki nesilden intikal eden birikime dayalı olarak gelişim gösterebileceği gerekçesiyle eleştirilere karşı çıkmıştır.

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserinde, bazı raviler bağlamında Buhârî'nin *et-Târîh*'te tefrik türünde hatalar yaptığını kaydetmiştir. İbn Ebî Hâtim'in Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî'ye dayandırarak dile getirdiği iddialara göre, Buhârî bir tek raviye ait olan ismi farklı şekillerde veya mükerreren zikretmek suretiyle, sanki farklı şahıslara delâlet ediyormuş gibi zikretmiştir.

Buhârî'nin tefrik türünde hatalar yaptığını ilişkin iddiaları İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* isimli eserinde şu râviler bağlamında dile getirmiştir: Abdullah b. Nâhis el-Hadramî, İsmet b. Sâlim el-Hünâî, Kays Ebu'ş-Şa'sâ', Kesîr b. Huneys el-Leysî, Kesîr b. Yesâr Ebu'l-Fadl, Müslim b. Nestâs, el-Cerrâh b. el-Minhâl Ebu'l-Atûf, Hârûn b. Sa'd.

Buhârî'nin ilgili raviler bağlamında hata yaptığını dair iddialar dikkate alındığında, bunlardan bazılarının isimlendirilmesinde zaten ihtilafın olduğu görülmektedir. İsimlendirmedeki bu ihtilaf, Buhârî öncesi döneme dayanmaktadır. Söz konusu ihtilaftan dolayı, Abdullah b. Nâhis el-Hadramî'nin Nâhis veya Nâşic el-Hadrâmî olarak zikredilmesi örneğindeki gibi, baba ile oğulun birbirine karıştırıldığı, buna bağlı olarak sahâbî olan bir ravinin tâbiûndan veya tâbîûndan olan birinin sahâbeden addedilmesi gibi durumların ortaya çıktığı görülmektedir.

İbn Ebî Hâtim'in iddiaları çerçevesinde, aynı ravi hakkında iki ayrı isimlendirme ve teşhis probleminin olduğu zannedilebilir. Bazı raviler hakkında bu isimlendirme ve teşhis probleminin daha ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Meselâ, İbn Ebî Hâtim'in İsmet b. Sâlim el-Hünâî bağlamındaki iddialarını dikkate alırsak, ilgili ravi hakkında üç ayrı ismin ileri sürüldüğü farkedilmiştir. Bunlar biri Ebû Hâtim'in zikrettiği İsmet b. Sâlim el-Hünâî; diğeri aynı ravi hakkında Buhârî'nin dile getirdiği, ancak başka bir kaynak tarafından doğrulanmayan Sellâm b. Hemmâm; bir diğeri ise Kâsım b. Kutluboğa'nın zikrettiği Usaym b. Sâlim isimleridir.

Benzer isimlendirme ve teşhis problemi, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz diğer bazı raviler hakkında da söz konusudur.

Bazı ravilerle ilgili isimlendirme ve teşhis probleminin Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'inin nüsha farklılıklarına dayandığı görülmektedir. Meselâ, Kesîr b. Huneys el-Leysî ismi *et-Târîh*'te bu şekilde mükerreren zikredilmiştir. İbn Hacer, İbn Ebî Hâtîm'in iddiasında olduğu gibi, aynı ismin Kesîr b. Hubeşş olarak isimlendirildiğini de belirtmiştir. Buna benzer isimlendirme problemlerinin, *et-Târîh*'in nüsha farklılıklarından kaynaklanması muhtemel olduğu gibi, müstensihlerden kaynaklanan bir hata olması da ihtimal dâhilindedir.

İbn Ebî Hâtîm'in babası Ebû Hâtîm ve Ebû Zür'a er-Râzî'ye dayandırarak *et-Târîhu'l-kebir*'de var olduğunu iddia ettiği bazı hatalar, *et-Târîh*'in elimizdeki tahkikli nüshasında mevcut değildir. Bu durumun, *et-Târîh*'in nüshalarından İbn Ebî Hâtîm ve Ebû Zür'a'nın vâkıf oldukları nüsha ile diğer nüshalar arasındaki farklılıklardan ileri gelebilir. Meselâ Ebû Hâtîm, Buhârî'nin Kesîr b. Yesâr Ebu'l-Fadl'ı iki isim olarak kaydettiğini iddia etmiş olmasına rağmen, isim ve künyesini dikkate aldığımızda, söz konusu ravinin *et-Târîh*'in mevcut baskısında bir kez kaydedildiği görülmektedir.

İbn Ebî Hâtîm'in tefrik türünden Buhârî'ye yönelttiği iddialarının bazısı isabetli olsa da, sınırlı sayıda ravi üzerinden yaptığımız araştırmalara göre, iddiaların büyük kısmının *et-Târîh*'in mevcut baskısına göre isabetli olmadığı görülmektedir. Bu durum, İbn Ebî Hâtîm'in tenkidlerini *et-Târîh*'in Buhârî tarafından tashih edilmemiş ilk nüshası veya müstensihlere ait başka bir nüsha üzerinden dile getirmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

İbn Ebî Hâtîm'in söz konusu tenkidleri bağlamında yaptığımız araştırmalara göre, ilgili raviler hakkında hem Buhârî öncesi dönemde hem de daha sonra zaten isimlendirme ve teşhis probleminin mevcut olduğu görülmektedir. Buhârî, bu ravilerin isimlendirme ve teşhisi konusundaki ihtilafları dikkate aldığından olsa gerek, *Sahih*'inde onlardan hiçbirinin rivayetine yer vermemiştir.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler dikkate alındığında, projenin öneri aşamasında ortaya konulan hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır. Proje önerisinde belirtildiği ve yukarıda görüldüğü üzere, karşılaştırmalı küçük hacimli bu inceleme dâhilinde, hedefler büyük oranda gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- A'ZAMÎ, M. Mustafa, "Buhârî", *TDVİA*, İstanbul:1992, VI, 368-372.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 2006.
- BAŞARAN, Selman, "el-Cerh ve't-ta'dîl", *TDVİA.*, VII, 401-402.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *et-Târîhu'l-kebîr*, Haydarâbâd: Dairatü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Trs., I-VIII.
- DAREKUTNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah es-Selefi), Riyad: Dâru Tayyibe, 1985, I-XV.
- DAREKUTNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaût ve ark.), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004, I-V.
- EBÛ NUAYM el-Esbehânî, Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-sahâbe* (thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Riyad: Dâru'l-vatan, 1998, I-VII.
- EKREM b. Muhammed b. Ziyâd el-Fâlûcî el-Eserî, *el-Mu'cemu's-sâgîr li ruvâti'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî*, Ürdün: ed-Dâru'l-Eseriyye, Trs., I-II.
- HÂKİM en-Neysaburi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1990, I-IV.
- HATÎB el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Mûdih li evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk* (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), Dâru'l-fikri'l-İslâmî, 1985, I-II.
- İBN EBÎ HÂTİM er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *Beyânu hatai'l-Buhârî fi Târîhihi* (thk. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî), Haydarâbâd: Dairatü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Trs.
- İBN EBÎ HÂTİM er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1952, I-IX.
- İBN EBÎ HÂTİM er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbü'l-ilel* (thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vs.), Metâbi'u'l-Hamîzî, 2006, I-VII.
- İBN EBÎ HÂTİM er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *Takdimetü'l-ma'rife li kitâbi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1952.
- İBN HACER el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Lisânü'l-mîzân* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, I-X.

- İBN HACER el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-tehzîb*, Hind: Matbaatü Dairatü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326, I-XII.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî, *es-Sikât*, Hardarâbâd: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1973, I-IX.
- İBN NÂSİRÜDDÎN, Muhammed b. Abdullah el-Kaysî ed-Dimeşkî, *Tavzîhu'l-müştebeh fî esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm* (thk. Muhammed Naîm el-Arkusûsî), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993, I-X.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990, I-VIII.
- İCLÎ, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duâfâ* (thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Medîne: Mektebetü'd-dâr, 1985, I-II.
- KANDEMİR, Yaşar, "Ebû Zür'a er-Râzî", *TDVİA*, İstanbul: 1994, X, 274-275.
- KASIM B. KUTLUBOĞA, Ebu'l-Fidâ, *es-Sikât mimmen lem yeka'u fi'l-Kütübi's-Sitteti* (thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim), San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 2011, I-IX.
- KESKİN, Yusuf Ziyâ, "İbn Ebî Hâtim (327/938) ve el-Cerh ve't-ta'dîl'indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII, Sayı:1, Ocak-Haziran 2001, s.5-29.
- KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü: er-Risaletü'l-müstatrefe* (trc. Yusuf Özbek), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- KÜÇÜK, Raşit, "İbn Ebî Hâtim", *TDVİA*, İstanbul:1999, XIX, 432-433.
- MİZZÎ, Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1980, I-XXXV.
- MÜSLİM b. Haccâc, Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-esmâ* (thk. Abdürrrhîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), Medîne: 'Îmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmî, 1984, I-II.
- MÜSLİM b. Haccâc, Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-III.
- POLAT, Salahattin - Nazlıgül, Habil - Doğanay, Süleyman, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, İstanbul: İFAV, 2008.

RİF'AT FEVZÎ Abdülmuttalib, *İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve eseruhu fi ulûmi'l-hadîs*, Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1994.

SÜLEMÎ, Muhammed b. el-Huseyn en-Neysâbûrî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî), Basım yeri yok: 1427, Trs.

TABERÂNÎ, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Târik b. Ivedullah), Kâhire: Dâru'l-Harameyn, Trs., I-X.

UĞUR, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: TDV Yayınları, 1996.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs,